

(неофіційний переклад)

Федеральний Уряд

Спільна міжвідомча стратегія на підтримку «Роботи з минулим та примирення (перехідного правосуддя)»

у контексті запобігання кризам, управління конфліктами та побудови миру

Зміст

1. Вступ.....	1
2. Концептуальні основи та принципи	1
2.1. Поняття та мета роботи з минулим.....	2
2.2. Виклики та сфери напруженості	7
2.3. Засади діяльності	9
3. Цілі та напрямки діяльності	11
4. Посилення міжвідомчої взаємодії.....	15
4.1. Створення міжгалузевої робочої групи із втілення стратегії.....	15
4.2. Сприяння розвитку зв'язків з громадянським суспільством та наукою	16
4.3. Аналіз: підкріплення спільного понятійного апарату	16
4.4 Розробка міжвідомчої стратегії.....	17
4.5. Міжвідомчі підходи до моніторингу та оцінки	17
5. Розбудова міжнародних та національних партнерств	18

1. Вступ

Коли насильницькі конфлікти закінчуються або системи несправедливості замінюються легітимними урядами, суспільства мають трансформувати своє співіснування. В процесі цієї трансформації часто мають місце насильство та порушення прав людини. Жертви вимагають справедливості. Має бути відновлена довіра до держави, її легітимності та захисної функції. У такій ситуації цілеспрямоване критичне переосмислення минулого може мати стабілізуючий ефект уже в короткостроковій перспективі, сприяючи забезпеченню миру в середньо- та довгостроковій перспективі, розбудові демократичних та конституційних інститутів та примиренню на різних рівнях.

У керівництві «Запобігання кризам, подолання конфліктів, побудова миру» (2017) Федеральний уряд зобов'язався розробити міжвідомчу стратегію щодо роботи з минулим.

Ця стратегія покликана посилити залучення Німеччини до перехідного правосуддя та забезпечити концептуально більш чітку основу для цього. Метою є, зокрема, більш узгоджені та краще збалансовані дії відомств, використання синергії між різними напрямками політики та тісніша взаємодія з відповідними суб'єктами. При цьому залучення до перехідного правосуддя включає не менш важливу сферу примирення.

Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз та Африканський союз, так само як і двосторонні донори впродовж останніх років прийняли в рамках своїх миротворчих політик та політик захисту прав людини концепції та стратегічні документи щодо перехідного правосуддя або – як воно також відоме у міжнародних колах - роботи з минулим (Dealing with the Past).

При цьому росте усвідомлення того факту, що біженці та внутрішньо переміщені особи також мають бути враховані у процесах, які передбачає перехідне правосуддя. Їх потреби та досвід – не лише як жертв насильства, але як біженців та ВПО - слід розглядати з точки зору обставин їх повернення, реінтеграції та соціального відновлення.

З позицій своєї зовнішньої політики, політики безпеки та розвитку Німеччина наразі може поглянути на два десятиліття державного та громадянського підходів у сфері перехідного правосуддя та примирення. Сама Німеччина має складний і різноманітний досвід переосмислення свого минулого. Зокрема, пропрацювання досвіду націонал-соціалістичної диктатури, включаючи цивілізаційний розрив Голокосту, з одного боку, та режиму СЄПН¹ з іншого. Цей досвід, пов'язаний з суперечностями, пробілами, зламами, протиріччями та власними компромісами, є ключовим орієнтиром для міжнародних ініціатив Федерального уряду.

До цієї стратегії були інтегровані важливі пропозиції та ідеї „PeaceLab Blog“ Федерального уряду щодо перехідного правосуддя та примирення. Цей блог об'єднує понад 30 доповідей, написаних авторами від громадянського суспільства, науки та практики з Німеччини та з-за кордону.²

У 2025 році Федеральний уряд перегляне цю стратегію перехідного правосуддя та примирення і при необхідності скоригує її.

2. Концептуальні основи та принципи

2.1. Поняття та мета перехідного правосуддя

Федеральний уряд концептуально базується на європейському та міжнародному розумінні перехідного правосуддя. Відповідно до доповіді Генерального секретаря ООН, **перехідне правосуддя включає всі процеси та заходи, які вживає суспільство для подолання наслідків масових порушень прав людини та насильства** (див. Документ ООН № S / 2004/616).

¹ [Прим. Пер.] Соціалістична єдина партія Німеччини

² <https://peacelab.blog/debatte/vergangenheitsarbeit>

Вибрані міжнародні документи з особливим фокусом на *перехідному правосудді*:

ООН (2004 р.): Доповідь Генерального секретаря з питань верховенства права та перехідного правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах. UN Doc. № S / 2004/616.

ООН (2005 р.): Основні принципи і керівні положення права на правовий захист та відшкодування шкоди. UN Doc. № A / RES / 60/147.

ООН (2005 р.): Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оновлених принципів щодо захисту та просування прав людини через дії по боротьбі з безкарністю. UN Doc. № E / CN.4 / 2005/102 / Add.1.

ООН (2005 р.): Доповідь Спеціального доповідача з питань реституції житла та власності в контексті повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб, Пауло Серхіо Пінейро. UN Doc. № E / CN.4 / Sub.2 / 2005/17.

ООН (2008): Нюрнберзька декларація. UN Doc. № A / 62/885.

ООН (2010 р.): Директива Генерального секретаря: Підхід ООН до перехідного правосуддя.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (2014 р.): Право на правду. UN Doc. № A / RES / 68/165.

Європейська служба зовнішніх справ: Рамкова політика ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя.

ООН (2018 р.): Звіт Спеціального доповідача про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню шкоди та гарантіям недопущення порушень. A/73/336.

Окрім того, означеної теми великою мірою стосуються також інші міжнародні рамкові документи як то конвенції з прав людини, резолюція Ради Безпеки ООН 1325 щодо ролі жінок у миротворчих процесах, резолюція Ради Безпеки ООН 2250 щодо ролі молоді, Керівні принципи щодо економіки та прав людини (A/HRC/17/31), а також Цілі сталого розвитку до 2030 року (зокрема, ЦСР 16).

Важливі концептуальні орієнтири щодо перехідного правосуддя задають т.з. **принципи Жуане** (Joinet Principles). Французький дипломат Луї Жуане (Louis Joinet) сформулював ці «Принципи проти безкарності» наприкінці 1990-х років під тиском воєн в Руанді та державах-наступницях Югославії. Його метою було зміцнення прав жертв та запобігання безкарності.

Ці принципи охоплюють:

1. Право на правду (The right to know)
2. Право на справедливість (The right to justice)
3. Право на відшкодування шкоди (The right to reparation)
4. Гарантії неповторення (The guarantee of non-recurrence)

Жуане був членом підкомітету Комісії ООН з прав людини "Запобігання дискримінації та захист меншин". Останній доручив йому підготувати звіт про безкарність порушень прав людини. У 1997 році Жуане представив ці принципи Економічній та Соціальній Раді ООН (E/CN.4/Sub.2/1997/20).

«Юридичні, соціальні та політичні ініціативи потрібні для вирішення несправедливостей минулого. Ключовим викликом є те, що перехідне правосуддя має бути вибудоване таким чином, аби сприяти трансформації конфлікту та примиренню, замість того, щоб створювати нові конфлікти». Мартіна Фішер

Принципи Жуане є основою для всіх інших ініціатив ООН щодо зміцнення прав жертв і були підтверджені у 2005 році іншим звітом ООН та доповнені на прикладах найкращих практик. Цей звіт був підготовлений незалежною експерткою – американською професоркою права Діаною Орендліхер (Diane Orentlicher) (E/CN.4/2005/102/Add.1). Тому можна часто зустріти назву «**Принципи Жуане-Орендліхер**». Ці принципи укорінились завдяки багатьом іншим білатеральним та мультилатеральним акторам (таким, як Європейський Союз).

Фундаментальною для принципів Жуане є ідея синергії **різних акторів, судового** (наприклад, притягнення винних до відповідальності, повернення майна або компенсація в судовому порядку) **та позасудового підходів** (наприклад, процеси встановлення істини, робота з пам'яттю, діалог та спільні зусилля сприйняття історії істориками та різними соціальними зацікавленими сторонами в сенсі "публічної історії") виходячи з чотирьох зазначених вище сфер. Поняття відшкодування збитків слід розуміти як мету з одночасним усвідомленням того, що страждання та несправедливість, яких зазнали люди, можуть бути ніколи не виправлені.

Гарний огляд заходів перехідного правосуддя, **типово пов'язаних з принципами Жуане**, надає діаграма, створена Швейцарським Фондом Миру (swisspeace) разом із Департаментом закордонних справ Швейцарії (нижче).

«Всеосяжний процес перехідного правосуддя повинен зосереджуватися на будь-якій формі структурного насильства, яка передувала конфлікту як окремому порушенню прав людини, щоб гарантувати соціально-економічну справедливість, яка б гарантувала рівноваження цих історичних несправедливостей.» Ліза Лапланте

Федеральний уряд представляє **всебічне розуміння виправлення несправедливості минулого**, яке базується на універсальності, невідчужуваності та неподільності прав людини, а також на усвідомленні того, що поряд з порушеннями громадянських і політичних прав не менше заслуговують на увагу і порушення економічних, соціальних та культурних прав людини. Крім того, цей комплекс включає різні виміри правосуддя (ретрибутивне, дистрибутивне, відновлювальне) та структурні, політичні та соціально-економічні причини конфліктів, насильства та вразливості окремих груп жертв. Таким чином, перехідне правосуддя є частиною **процесу соціальної трансформації**.

Примирення
Верховенство права

Неприпустимість безкарності
Превенція

© swisspeace / FDFa
за принципами
Жуане/Орентліхтер

«У суспільстві, яке наново формується після пережитого конфлікту, контекст визначає часові рамки та перебіг процесів перехідного правосуддя у кожному окремому випадку. Єдиного універсального рішення немає.» Анна Мойо (Annah Mayo)

Головні цілі перехідного правосуддя включають надання жертвам та людям, що пережили насильство та порушення прав людини, мінімальної справедливості, відновлення/зміцнення довіри населення до легітимності та захисної функції держави, розбудова/відновлення суспільних відносин. **Безпосередньо у часи політичної трансформації** державні інститути мають здобути демократичну легітимність правової держави шляхом опрацювання, визнання та покарання минулої несправедливості та проведення відповідних реформ. Сприяючи **доступу до правосуддя**, соціальне, етнічне чи культурне напруження частіше можна вирішити мирним шляхом, а для кожної людини - відкрити можливості для активних дій задля відновлення матеріальної справедливості та відшкодування збитків. **У перспективі** заходи перехідного правосуддя служать для розвитку миротворчих, інклюзивних культур пам'яті та для примирення у багатьох випадках глибоко розділених суспільств. По суті, перехідне правосуддя – це також **запобігання**. Перехідне правосуддя повинне сприяти запобіганню повторного насильства, жорстоких злочинів та порушень прав людини. Цей превентивний аспект також є центральним для забезпечення перспективи повернення для людей, які вимушено покинули місця свого проживання. Тому імпульси для **політичних процесів та**

інституційних реформ є настільки ж актуальними, як **побудова довіри та готовність до діалогу, трансформація конфліктних наративів та відновлення стосунків**. В якості основи майбутнього мирного співіснування центральне значення має **включення молодого покоління** у перехідне правосуддя. Їхнє ставлення серед іншого важливе для так званої **трансформації ідентичності жертви та злочинця** для того, щоб групи та окремі особи вже не сприймалися виключно через призму своїх ролей "злочинців" чи "жертв". Особи та групи людей, особливо постраждали від несправедливості та насильства, які часто були маргіналізовані ще до початку насильства, повинні мати можливість **брати участь** у політичному, економічному та соціальному житті.

Виміри «примирення» як мети перехідного правосуддя

Примирення є пріоритетною метою перехідного правосуддя. Ця стратегія розглядає примирення як процес, який дає змогу *відновити суспільні відносини*, засновані на *фундаментальних цінностях*, таких як людська гідність, повага, право на життя та право на фізичну і психічну недоторканість. При цьому діє таке правило: кожен, хто хоче говорити про примирення, не може мовчати про порушення. Що стосується глибини процесу примирення, спектр коливається від простого співіснування до повернення взаємної довіри. Розрізняють різні, але тісно взаємопов'язані рівні цього процесу:

1. Індивідуальний, міжособистісний рівень

Індивідуальний або міжособистісний рівень примирення фокусується на **відновленні міжособистісних стосунків** після пережитого фізичного, психологічного чи інших форм насильства та порушень прав людини. Тут зокрема йдеться про стосунки між жертвами та злочинцями. На міжособистісному рівні очікування та потреби всіх учасників примирення можуть бути дуже різними. На додаток до загальної психосоціальної підтримки, релігія та віра можуть запропонувати людям можливість індивідуальної опрацювання пережитого досвіду та примиритися з іншими.

2. Суспільний, соціально-політичний рівень

Соціальний рівень примирення зосереджується на стосунках між різними групами, які постраждали від або залучені до конфлікту. Ці групи можуть відрізнятися за соціальними, політичними, етнічними, релігійними та іншими характеристиками. Загалом, примирення на цьому рівні означає **готовність цих груп працювати разом, щоб мирним шляхом формувати майбутнє**. Процеси примирення відбуваються на різних форумах, наприклад, у парламентських структурах, неформальних платформах для діалогу, меморіальних місцях чи просторах, що надаються релігійними громадами.

3. Інституційний рівень

Інституційний рівень примирення стосується процесів, спрямованих на відновлення **основи довіри між державними установами та населенням**. Перш за все, це стосується надійних, законних та ефективних державних інституцій, таких як суди, адміністрація, поліція чи омбудсмени, які захищають та зміцнюють основні свободи, а також індивідуальні та колективні права. Це ще більшою мірою стосується випадків, коли такі інститути в режимах несправедливості сприяли їй або були прямо чи опосередковано

відповідальні за заподіяння несправедливості та страждань своїм громадянам. Державний розрив із минулою несправедливістю є важливою основою для індивідуальних та соціальних процесів примирення та сприяє в довгостроковій перспективі підвищенню обізнаності громадськості про здобуту/відновлену цінність верховенства права та демократії.

2.2. Виклики та сфери напруженості

“Колумбійський контекст вчить терпінню та прагматизму. Занадто високі очікування від перехідного правосуддя недоречні після десятиліть масової жорстокості у Колумбії. Натомість важливо вести мирний процес невеликими, але сміливими кроками.» Крістіна Бірке-Даніелс (KRISTINA BIRKE-DANIELS)

Підтримуючи заходи перехідного правосуддя у складних та, як правило, дуже чутливих політичних контекстах, міжнародні актори стикаються з численними **викликами та сферами напруженості**.

- **Перехідне правосуддя** стосується не лише минулих конфліктів, але також **передбачає пошук відповідного способу обробки, визнання та покарання несправедливості у нових конфліктах**. Часто йдеться про проблеми, які глибоко зачіпають ідентичність груп. Після того, як суспільство пережило період насильства та несправедливості, ключовим викликом є налагодження перехідного правосуддя таким чином, щоб пов'язані з цими подіями питання та конфлікти вирішувались мирним шляхом.
- **Розуміння та уявлення про поняття "справедливості", "істини", "провини" та "примирення"** можуть бути дуже різними. По-перше, між Німеччиною та її країнами-партнерами можуть мати місце різні погляди. По-друге, всередині країн-партнерів вони можуть суттєво відрізнятися для різних соціальних, релігійних або етнічних груп в конфліктному регіоні. Навіть серед груп населення, що особливо постраждали від насильства - біженців та внутрішньо переміщених осіб, жертв катувань та незаконно затриманих осіб, жертв збройних конфліктів, тих, хто пережив сексуальне насильство, а також їх родичів - природньо існують різні очікування від перехідного правосуддя та необхідних умов для примирення.
- Процеси трансформації часто **суперечать інтересам старих і нових еліт і підпорядковуються політичній динаміці**. Вони мають місце в суспільствах, які глибоко роздроблені та травмовані диктатурою та насильством. Однак у сильно роздроблених суспільствах **важко подолати суперечливі "істини"**, пов'язані з ними ідентичності жертв та розмиття ступеня провини злочинців, а також інструменталізацію наративів про жорстоке минуле з боку соціальних та політичних еліт. Новим викликом є вплив соціальних медіа на суспільний наратив, мобілізацію груп та динаміку конфлікту.
- **Правопорушників, з одного боку, і жертв насильницького конфлікту, з іншого, у багатьох випадках важко чітко розмежувати**, що ускладнює, наприклад, обґрунтування претензій у контексті компенсаційних програм. У багатьох випадках персональне бачення конфлікту впливає на те, як учасники визначають свої ролі. Крім того, особи можуть бути примушені до виконання ролі правопорушника

- (наприклад, примусове вербування дітей-солдатів) або їх роль може змінитися в ході конфлікту. Більше того, постає питання про розмежування, з одного боку, винних і жертв, та з іншого - тих, хто будучи свідками (т.з. „bystanders“), не перешкоджали або не мали змоги перешкоджати вчиненню насильства та порушень прав людини.
- Широке залучення постраждалих осіб або груп до процесів примирення часто ускладнюється через **слабко розвинені або взагалі відсутні структури громадянського суспільства** (такі, як асоціації жертв) або їх недостатній потенціал чи організаційні структури або **все більш обмежені простори для громадянської участі** ("shrinking spaces").
  - У нестабільних, насильницьких контекстах, при повсюдній **бідності, корупції та круговій поруці**, а також так званих "**економіках насильства**" (транснаціональна торгівля зброєю, наркотиками та людьми, експлуатація природних та мінеральних ресурсів, ланцюги поставок) багато в чому ускладнюються процеси відновлення миру та примирення. Тому суб'єкти приватного сектору на місцевому, національному та міжнародному рівнях мають відношення, з одного боку, до розвитку інклюзивної та стійкої економіки; у той же час, важливо включити їх до роботи з минулим, коли вони відігравали роль у жорстокому конфлікті та співпрацювали з політичними елітами в репресивних режимах.
  - Інший аспект полягає в тому, що, особливо після тривалих насильницьких конфліктів, люди змушені наново навчитися ненасильницьких шляхів вирішення конфліктів. Зазвичай масове **поширення стрілецької зброї** ускладнює це завдання.
  - Крім того, **соціальні норми можуть виключати певних осіб та групи населення**, наприклад, на основі їх статевої чи сексуальної орієнтації, їх етнічної чи релігійної приналежності, із участі у перехідному правосудді та інших суспільно-політичних процесах.
  - Там, де суспільство зазнало масового насильства, його **правова оцінка** може зробити важливий внесок у відновлення правосуддя, але вона стикається з безліччю проблем. Сюди відносяться обмежена спроможність національних судів, забезпечення незалежної судової влади, дотримання стандартів прав людини та верховенства права, врахування місцево визнаних та традиційно легітимних механізмів подолання конфліктів, а також оприлюднення окремих судових рішень як частини загального процесу перехідного правосуддя.
  - Саме **кримінальна юстиція швидко досягає своїх меж**, зокрема тому, що, як правило, лише невелика частка головних підозрюваних несе відповідальність. Крім того, обвинувачення зосереджується на підозрюваних, а жертви війни та злочинів та їхні родичі часто випадають з поля зору. Їх потреби в справедливості виходять далеко за межі покарання винних. Вони включають такі заходи, як пошук зниклих безвісти, компенсація постраждалим особам та громадам або захист майна переселенців. Правосуддя також може відігравати тут важливу роль. Крім того, є потреби, які можуть бути наслідком десятиліття маргіналізації регіону, наприклад, будівництво інфраструктури, шкіл тощо.
  - Зокрема, у контексті конфліктів ідентичності існує небезпека, що певна група населення політично **експлуатуватиме** інститути та процеси перехідного правосуддя.

- **Роль релігії** в процесах перехідного правосуддя також неоднозначна: вона може сприяти розвитку почуття ідентичності, але також слугувати для маргіналізації людей; релігійні авторитети можуть гасити або роздмухувати полум'я конфлікту; релігійні громади можуть переслідувати інших чи самі бути переслідуваними.
- Підтримка **комісій зі встановлення істини** часто є еквілібристикою, щоб не розчарувати очікування та сподівання людей, покладених на них. Занадто обмежений мандат, а також занадто широкий мандат, якого неможливо досягти через обмежені ресурси, можуть призвести до фрустрації, ретравматизації та ієрархізації жертв або сприяти культурі безкарності.
- Після насильницького конфлікту велика частина населення часто **травмована**, але структур для зменшення психосоціального «вигорання» часто не вистачає.
- Нарешті, **часовий горизонт** також створює значні виклики для перехідного правосуддя. Часто потрібні десятиліття, щоб **культуру та політику мовчання та безкарності** замінили відповідальна політика пам'яті, кримінальне переслідування злочинців, компенсація для жертв та визнання тих, хто чинив опір несправедливості та насильству. І навіть якщо заходи будуть вжиті вже за короткий термін, перехідне правосуддя, як правило, залишатиметься суспільно актуальним протягом десятиліть після конфлікту чи трансформації системи, а певні питання зможуть бути вирішені лише через значний проміжок часу і тоді за потреби (знову) вимагати міжнародної підтримки.

[Фото]

2.3. Засади діяльності

«Не слід втрачати з уваги баланс між тим, що бажане, і тим, що можливе» Міріам Салехі (MIRIAM SALEHI)

З метою подолання цих викликів і сфер напруження, Федеральний уряд орієнтується в області перехідного правосуддя та примирення (перехідного правосуддя) на наступні **засади діяльності**.

- Найважливіший принцип полягає в тому, що будь-яке залучення до перехідного правосуддя повинне **виходити з контексту**. Слід уникати спрощеного модельного підходу. Характер конфлікту, форми та структури насильства, спосіб припинення конфлікту, різноманітність груп, що вчиняли насильство, та жертв та соціально-економічні наслідки конфлікту мають вирішальне значення для наповнення перехідного правосуддя, включаючи **визначення доречного часу** для конкретних заходів. Тут грає роль не тільки безпосереднє минуле насильство, але й історичні події, пов'язані з ними дискурси та їх інструменталізація. Як відправну точку для подальшої диференціації, можна принципово розмежувати два контексти:

- (і) контексти з обмеженим застосуванням насильства та конкретними, як правило, чітко визначеними групами жертв, а також

(ii) контексти масштабного, тривалого насильства з кількістю злочинців, яка майже не піддається обрахуванню або з розмитими межами між жертвами та злочинцями, що супроводжуються бідністю, маргіналізацією та слабкими державними інституціями. Вирішення структурних причин конфлікту, а також економічних, соціальних та культурних порушень прав людини є особливо актуальним у цих контекстах. Регіональний та міжнародний аспект процесів перехідного правосуддя особливо складний у цій категорії.

- На додаток до вищезазначених аспектів, підхід, заснований на контексті та культурі, також потребує **критичного відображення ролі Німеччини**. Більше того, треба враховувати **погляд наших партнерів** (з боку держави та громадянського суспільства) на контекст, конфлікт та адекватне поведіння з минулим та примирення. Тому для Федерального уряду вирішальне значення має **місцева участь та відповідальність (local ownership)**. Це включає не лише політичну волю для запуску перехідного правосуддя, але також **використання та просування місцевої експертизи**. Як партнер, Німеччина може допомогти стимулювати та супроводжувати процеси стратегічних реформ, але врешті-решт, вона має довіряти **внутрішнім суспільним ресурсам**.
- Крім того, важливе **широке залучення** до перехідного правосуддя, аби воно не сприймалося як проєкт еліт, а експертиза та політичні імпульси неурядових організацій та груп (зокрема тих, хто представляє жертв чи тих, хто вижив, або мають прямий доступ до них) могли бути використані.
- Оскільки перехідне правосуддя, як правило, проходить в чутливих контекстах, де мало місце насильство, **чутливість до конфлікту** є ще одним дуже важливим принципом, зокрема, враховуючи так званий принцип «не зашкодь». Через поширений досвід пережитого насильства також важливим є **чутливий до травми підхід**. Крім того, застосовується принцип **гендерно-чутливого** планування та впровадження програм, включаючи врахування багатофакторної дискримінації (інтерсекційності).
- Зважаючи на складні рамкові умови та політичні динаміки, важливими є **реалістичні цілі** та чітка комунікація цих умов (наприклад, щодо обмежених ресурсів). Таким чином можна уникнути занадто високого рівню очікувань, що може викликати розчарування та недовіру до перехідного правосуддя та до його учасників.
- Вирішальне значення має **баланс між різними сферами діяльності** перехідного правосуддя. Зокрема, концентрація міжнародних суб'єктів лише на кримінальному переслідуванні та комісіях зі встановлення істини може послабити легітимність та стійкість процесів перехідного правосуддя. Також проблематично, коли великі суми витрачаються на роззброєння, демобілізацію та реінтеграцію колишніх учасників бойових дій, не залишаючи ресурсів для програм компенсації. Якщо реінтеграція злочинців у суспільство не виправдає очікувань жертв, їх розчарування, безсилля та відчуження ще більше посиляться. Як інший приклад, окрім інвестицій у міжнародні трибунали, не слід ігнорувати зміцнення національної системи правосуддя та психосоціальну підтримку свідків.

→ Часто тривалі, складні і невдалі соціальні трансформації, особливо в постконфліктних ситуаціях, вимагають **побудови довірливих стосунків з партнерами**, гнучкої підтримки процесів (включаючи використання "вікон можливостей") і **довгострокової підтримки** ініціатив різних суб'єктів з боку держави та громадянського суспільства.

3. Цілі та напрямки діяльності

«Багатьом додає мужності знання, що вони зі своїм досвідом зневаги, відчуження та ворожості не самотні, але є частиною (між) національної спільноти, і що їхні проблеми часто є універсальними та поширеними. Для них було і є дуже важливим відчувати солідарність через мережі.» Анна Камінські (ANNA KAMINSKY)

[Фото]

Федеральний уряд посилить свою участь у сфері перехідного правосуддя та примирення шляхом двостороннього співробітництва, на багатосторонньому рівні та шляхом підтримки ініціатив громадянського суспільства; крім того, уряд буде розвивати в подальшому власні інструменти. Таким чином Федеральний уряд робить свій внесок у реалізацію Цілей сталого розвитку до 2030 року, зокрема сприяння мирним, справедливим та інклюзивним суспільствам (ЦСР 16), принципу універсальності та принципу "нікого не залишати позаду", а також сприяння глобальному партнерству між багатьма зацікавленими сторонами (ЦСР 17). За допомогою своїх заходів підтримки перехідному правосуддю Федеральний уряд хоче стійко підтримувати процеси розбудови миру та примирення та зміцнювати права людини. Зокрема, він хоче допомогти запобігти поновленню насильства в постконфліктній ситуації.

Федеральний уряд здійснює діяльність відповідно до всіх чотирьох принципів Жуане (див. Главу 2 вище)

Спираючись на своє концептуальне розуміння та принципи діяльності, Федеральний уряд цілісно підтримує процеси та ініціативи у сфері перехідного правосуддя та приділяє особливу увагу синергії різних сфер політики. **Участь Німеччини** орієнтована на **специфічні для країни потреби та додану вартість свого внеску**, що планується в ході консультацій та координації з національними партнерами і міжнародною спільнотою.

Федеральний уряд бачить особливий потенціал свого залучення у таких сферах:

1. **поєднання перехідного правосуддя із програмою превенції**, тобто підтримка процесів реформ для запобігання повторному насильству та повторенню правопорушень (так звані "**гарантії неповторення**");
2. посилення спроможності та залучення **осіб та груп людей, які найбільше постраждали від насильства та трансформація конфліктних нарративів**;
3. сприяння **гендерній рівності** в процесах перехідного правосуддя та примирення;

4. **застосування багат шарового досвіду переосмислення німецької історії** (особливо несправедливості нацистського режиму та СЄПН) на основі контексту та потреб.

Зокрема, йдеться про такі сфери діяльності:

1. **«Гарантії неповторення»** переважно будуть забезпечуватися шляхом:
  - підтримки якомога більш раннього включення теми перехідного правосуддя до мирних переговорів та угод, зокрема з метою запобігання насильству в подальшому;
  - посилення процесів політичних реформ, які вирішують першопричини минулих насильницьких конфліктів і, зокрема, зменшення структурних нерівностей (наприклад, включення прав меншин до конституції, земельних реформ, реформи системи освіти або децентралізації);
  - посилення національних механізмів та ініціатив щодо запобігання насильству та через безпосереднє реагування на несправедливість у минулому (наприклад, національні правозахисні інституції, заходи боротьби з мовою ворожнечі („hate speech“), підтримка ключових акторів у розвитку спеціальних навичок комунікації для фасилітації заходів в сфері роботи з минулим);
  - перегляд ролі сил безпеки та збройних сил у конфлікті та, де це доречно, пропозиції щодо їх реформування;
  - підтримка незалежної та функціонуючої судової влади як інституту мирного врегулювання конфліктів та, за необхідності, судових реформ, які також конкретно стосуються ролі судів у недемократичних режимах;
  - підтримка поліпшення доступу до правосуддя як інструменту мирного вирішення соціальної, культурної та етнічної напруженості;
  - оцінка діяльності державних службовців або персоналу, який приймається на відповідну роботу, та кандидатів на політичні посади з позицій ролі, яку вони відігравали під час збройних конфліктів чи попередніх недемократичних систем, що може призвести до звільнення, переведення, непризначення таких осіб чи виключення їх з числа кандидатів (так звана перевірка або люстрація);
  - перегляд ролі національних та міжнародних суб'єктів приватного сектору, яку вони відігравали у конфлікті (включаючи, де це доцільно, взяття на себе відповідальності в контексті відшкодування збитків) та просування економічної діяльності, яка поважає права людини;
  - посилення відповідних багатосторонніх механізмів та ініціатив, зокрема спеціальних доповідачів ООН;
  - подальша концептуальна розробка превентивного підходу як частини перехідного правосуддя.
2. **Залучення осіб та груп людей, які найбільше постраждали від насильства до процесів перехідного правосуддя та трансформація конфліктних нарративів** в першу чергу буде посилене наступним:
  - підтримка матеріальних та символічних, індивідуальних та колективних компенсаційних програм та їх взаємозв'язок з програмами розвитку

(включаючи сприяння доступу до державних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта);

- підтримка жертв насильства та їх родичів, наприклад відносно їх представництва в комісіях зі встановлення істини чи їх участі в програмах компенсації;
- психосоціальна підтримка тих, хто вижив, шляхом створення чи розбудови структур на різних рівнях (школи, лікарні);
- сприяння заходам для задоволення негайних потреб і прав жертв та їх родичів (наприклад, пошук та ідентифікація зниклих без вісті, законодавство про спадщину, права на землю, документи, що посвідчують особу, соціальні послуги); це включає (ре-)інтеграцію біженців та внутрішньо переміщених осіб, включаючи відновлення права власності та повернення майна;
- сприяння заходам, що розширюють спроможність до діалогу стосовно конфлікту, залучаючи широку громадськість, особливо молоде покоління, їх конкретні потреби та потенціал;
- увага до конкретних потреб та ролі ветеранів, колишніх комбатантів та комбатанток щодо їх реінтеграції у суспільство та їх конструктивної ролі у процесах розбудови миру та примирення;
- сприяння діалоговому простору для біженців та діаспор у Німеччині.

3. **Заходи щодо сприяння гендерній рівності та правам жінок, а також протидії сексуально та гендерно обумовленому насильству (SGBV) будуть систематично включатися у розробку програм та проектів, зокрема шляхом:**

- посилення участі та представництва жінок у мирних процесах та розробці заходів перехідного правосуддя;
- підвищення рівня обізнаності щодо важливості гендерних ролей та гендерної рівності в збройних конфліктах та в перехідному правосудді з урахуванням багатофакторної дискримінації (інтерсекційності);
- підвищення рівня обізнаності та розбудова потенціалу сектору безпеки, а також інших службових та адміністративних секторів щодо гендерно-чутливого поводження з потерпілими особами, які пережили SGBV;
- сприяння заходам, які допомагають зменшити стигматизацію через SGBV та надають постраждалим психосоціальну підтримку та допомогу у соціальній реінтеграції;
- врахування потреб та ролі тих, хто зазнав дискримінації та насильства через свою сексуальну орієнтацію, гендерну приналежність чи особливості.

4. **Досвід Німеччини з власними процесами переосмислення минулого крізь покоління - включаючи пов'язані з цим суперечності, пробіли, розриви, протиріччя та компроміси, повинен систематично включатись у міжнародне співробітництво. Підходи, які Німеччина обрала для цієї роботи, отримали як позитивні відгуки, так і принципову критику. Однак в цілому цей досвід забезпечує надійну експертизу, яка все більше затребувана в усьому світі. Основні підходи до такої підтримки включають:**

- використання досвіду Німеччини у двосторонніх та багатосторонніх програмах співробітництва;
- підтримка та участь у міжнародних мережах, експертних спільнотах та освітніх партнерствах зокрема для того, щоб завдяки обміну та взаємному навчанню покращити перебіг процесів перехідного правосуддя, а також посилити спроможність осіб та груп, які ініціюють та просувають перехідне правосуддя та примирення в своїх країнах;
- відображення досвіду та експертизи в галузі компенсації у політичних реформах та законодавстві, які спрямовані на неповторення несправедливості, а також просування плюралістичної, демократичної культури пам'яті, яка включає різні точки зору;
- сприяння мультидисциплінарній науково-дослідній роботі щодо переосмислення минулого у країнах-партнерах, у Європі та світі.

Приклади перехідного правосуддя у Німеччині

Впродовж десятиліть в Німеччині виникли чисельні державні та громадські ініціативи із переосмислення власного минулого, обтяженого насильством та несправедливістю. Рефлексія свого минулого – не завершений процес. Він триває і надалі.

Тут слід згадати про **підтримку меморіальних місць та центрів документування**. Меморіальна концепція Федерального уряду створює основу для плюралістичної політики пам'яті та визначає такі принципи, як орієнтація на історично задокументовані факти, належні способи вшанування пам'яті жертв обох диктатур та передача знань про історичні взаємозв'язки. Поза тим меморіальні заклади діють автономно та незалежно від політичних вказівок. Іншим компонентом багатого досвіду є історична **переоцінка ролі міністерств та органів влади в націонал-соціалізмі** та поводження з цим минулим у перші роки ФРН за допомогою дослідницьких проектів та виставок. При цьому, наприклад, результати обробки неправосудних судових рішень ХХ століття представляються також за кордоном, крім того, до Німеччини запрошуються делегації з інших держав для обміну інформацією щодо таких питань, як функція кримінального права у подоланні несправедливості з боку влади. Цей процес примирення з минулим вже зайняв у Німеччині десятиліття і триває надалі. У 2010 році Федеральне міністерство закордонних справ опублікувало дослідження про його роль під час нацистської диктатури та роботу з оцінки цього минулого після відновлення діяльності Федерального міністерства закордонних справ у 1951 році. У 2016 році був опублікований підсумковий звіт Незалежної наукової комісії на замовлення Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів, який показує безперервність системи правосуддя щодо злочинів націонал-соціалізму у молодому Федеральному міністерстві юстиції.

У сфері **визнання та відшкодування шкоди, завданої минулою несправедливістю**, з 50-х років минулого століття була розроблена диверсифікована структура відновлення порушених прав та відшкодування шкоди, заподіяної злочинами нацизму. Вона базується на законодавчому та позанормативному регулюванні, враховує індивідуальні та групові сфери роботи з відшкодування (передусім для євреїв, що пережили Голокост, а також для великої кількості інших груп, переслідуваних нацистами) та показує історію розвитку, яка може послужити наочним прикладом відшкодування шкоди в рамках міжнародних

заходів з розбудови миру та подолання конфліктів. Через десятиліття багатозарового досвіду в цій галузі політики Німеччина може надати інформацію про основні умови, проблеми та механізми розвитку зусиль держави та громадянського суспільства для відшкодування шкоди. Розпочато проект «Трансформація відшкодування», покликаний забезпечити централізований та всеосяжний доступ до документальної спадщини, яка є унікальною в світі.

На початку 1990-х Німеччина прийняла реабілітаційні закони з метою вшанування пам'яті, реабілітації та компенсації шкоди для **жертв диктатури СЄПН у Східній Німеччині**, які з того часу постійно переглядаються для того, аби поліпшити становище постраждалих. Для **відновлення справедливості після злочинів СЄПН** спеціальний закон про документи Штазі (Stasi-Unterlagengesetz) регулює доступ до документів секретної служби.

Німеччина також має великий досвід **підтримки ініціатив громадянського суспільства** щодо сприяння розвитку демократії, боротьбі з расизмом, консультуванню жертв злочинів на ґрунті ненависті, попередженню радикалізації та дерадикалізації як у місцях позбавлення волі, так і за їх межами.

Будучи **підписантом Римського статуту Міжнародного кримінального суду**, Федеративна Республіка Німеччина створила умови для переслідування геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочинів агресії.

У **секторі безпеки** було проведено численні реформи саме з урахуванням історичного досвіду двох диктатур на німецькій землі у ХХ столітті та культури жорстокості двох світових воєн. Наприклад, при **заснуванні Бундесвера** особлива увага приділялася парламентському контролю над збройними силами. Створення комісії з оцінки персоналу для кандидатів, які мали високі звання до 1945 р., сприяло формуванню демократично орієнтованого особового складу. Конституційні зобов'язання діяти в рамках закону і права та зобов'язання дотримуватись вільно-демократичного громадського порядку обумовили культуру керівництва, характерну для збройних сил та "внутрішнє управління". Її етичним стрижнем є непорушність людської гідності. В рамках розбудови державної та соціальної єдності в Німеччині відбулася успішна інтеграція членів **Національної народної армії колишньої НДР**.

4. Посилення міжвідомчої взаємодії

Федеральний уряд буде і надалі поєднувати свій досвід міжвідомчої співпраці у означеній галузі та посилювати спільні дії використовуючи наступні підходи:

4.1. Створення міжгалузевої робочої групи із втілення стратегії

З метою посилення міжвідомчої взаємодії та реалізації цієї стратегії Федеральний уряд продовжить орієнтований на практику, міжвідомчий обмін у сферах реформи сектору безпеки, верховенства права, а також роботи з минулим і примирення (перехідного правосуддя) шляхом об'єднання трьох створених раніше в рамках окремих напрямків реалізації стратегії робочих груп в одну, міжгалузеву.

Міжгалузєва робоча група розпочне роботу у 2019 році.

Одним з головних її завдань є супровід реалізації спільних дій, напрацьованих у рамках стратегій реформування сектору безпеки, сприяння верховенству права, а також роботи з минулим та примирення, а також заохочення міжвідомчої співпраці. Зокрема, вона сприятиме розвитку зв'язків із експертними групами, що спеціалізуються на проблематиці окремих країн, а також будь-якими іншими органами, об'єднаннями чи робочими групами, а також підвищенню ефективності їх роботи.

Інструменти, підходи та ініціативи слід розвивати на основі уроків досвіду, а також з урахуванням думки міжнародної експертної спільноти.

[Фото]

«У центрі будь-яких заходів миробудівництва має стояти розвінчання упереджень та припинення наративів про «ворожі» групи, а також наративів, укоріненних у колективній ідентичності» Ненад Вукосавльєвіч (NENAD VUKOSAVLJEVIĆ)

4.2. Сприяння розвитку зв'язків з громадянським суспільством та наукою

Федеральний уряд зобов'язується підтримувати програми навчання та обміну досвідом, а також актуальними темами і процесами із громадянським суспільством та науковою спільнотою, включаючи міжнародних експертів, а також представників державних чи громадських інституцій країн-партнерів. Для цього будуть зокрема використовуватись контакти та мережі, напрацьовані PeaceLab blog.

4.3. Аналіз: підкріплення спільного понятійного апарату

Федеральний уряд у своїй роботі дедалі більше зосереджуватиметься на ситуації кожної окремої країни, щоб на основі спільного аналітичного розуміння, зокрема чутливих для конфлікту контекстів, дійти спільної оцінки щодо необхідних дій, ризиків та можливих сценаріїв участі.

Спільне розуміння перехідного правосуддя та примирення повинно досягатись завдяки формулюванню загальних оперативних ключових питань, що враховують відповідні фактори цього процесу. Постанова цих ключових питань має полегшити планування перехідного правосуддя з урахуванням контексту, культурних факторів, використовуючи

чутливий до конфлікту, гендерних аспектів та травми підхід. Вони також можуть слугувати основою для спільного аналізу контексту.

4.4 Розробка міжвідомчої стратегії

У вибраних країнах та регіонах, де ряд відомств Федерального уряду значною мірою долучились до процесів перехідного правосуддя і пов'язаних з ними сфер діяльності, Федеральний уряд оцінює розробку спільних цілей або стратегії, що стосується конкретної теми (можливо, узгоджуючи аналогічні стратегічні процеси щодо реформування сектору безпеки та верховенства права). Така стратегія повинна допомогти використати синергію спільних міжгалузевих заходів та сприяти зв'язку із пов'язаними сферами діяльності. Узгоджене міжвідомче планування дозволяє більш ефективно використовувати різні інструменти, поєднуючи їх (зокрема у часовому вимірі).

Наприклад, досягти синергії в рамках спільної стратегії можна, коли:

- в рамках мирних переговорів або при створенні комісій зі встановлення істини залучаються різні експертизи та інструменти;
- у випадку з фінансуванням судів, воно поєднується із консультаціями щодо програм захисту свідків або створення спеціальних підрозділів прокуратури та поліції, а також психосоціальної підтримки жертв насильства, переслідувань та несправедливості;
- в рамках гуманітарних заходів та заходів з політичного розвитку враховуються потреби жертв та осіб і груп, особливо постраждалих від насильства, підтримується їх участь у процесах роботи з минулим;
- підтримуються загальні підходи до контролю за державними послугами.

Перехідне правосуддя також є наскрізним питанням, актуальним для тих програм співпраці, для яких перехідне правосуддя не є основною метою. Це стосується, наприклад, програм відновлення, програм підтримки доброго врядування (good governance), зокрема сприяння верховенству права, адміністративним реформам та децентралізації, реформуванню сектору безпеки або програмам, що мають відношення до компенсації постраждалим особам та групам чи регіонам. Врахування перехідного правосуддя або постановка відповідних питань для примирення також в цих предметних областях може забезпечити їхній успіх та стійкість.

4.5. Міжвідомчі підходи до моніторингу та оцінки

В основному відповідальність за проведення чутливого до конфлікту моніторингу та оцінки заходів із перехідного правосуддя та примирення покладається на відомства, що їх проводять. Опрацювання та інтеграція вивчених уроків, так само як моніторинг та оцінка заходів роблять участь Федерального уряду у процесах перехідного правосуддя більш ефективною. Тому Федеральний уряд зобов'язується:

- посилити зусилля для того, аби відомства, що провадять процес моніторингу, враховували поставлені для них цілі щодо перехідного правосуддя та примирення та застосовували у цьому відношенні єдині стандарти; довгострокові наслідки участі Німеччини мають краще висвітлюватись з точки зору міжвідомчої діяльності;
- регулярно обмінюватись відповідними моніторинговими звітами про відомчі заходи щодо перехідного правосуддя та примирення;
- в майбутньому регулярно перевіряти, чи проводяться спільні міжвідомчі моніторинги та оцінки щодо перехідного правосуддя та примирення відповідно до мети наслідувати визначені спільні цілі заходів, протидіяти хибним напрямкам, швидше визначити сферу інновацій та спільно визначити загальні критерії для покращення, переформатування чи припинення співпраці.

Федеральний уряд здійснюватиме систематичну оцінку досвіду міжвідомчої співпраці з метою виявлення найкращих практик та сприяння міжгалузевому навчанню, наприклад, шляхом включення цієї теми в спеціальні міжвідомчі освітні програми. Уряд дбатиме про подальший розвиток потенціалу та експертизи.

«Німеччина повинна зміцнювати свій особливий авторитет у цій галузі шляхом залучення власного досвіду більш чітко, ніж до цього, систематично та критично.» Ральф Поссекель (RALF POSSEKEL)

5. Розбудова міжнародних та національних партнерств

В останні роки Організація Об'єднаних Націй (ООН) розробила міжнародні стандарти у сфері перехідного правосуддя (див. Главу 2 вище). Федеральний уряд буде співпрацювати з іншими країнами-членами ООН для подальшого розвитку цієї теми, зокрема, актуалізуючи проблематику запобігання повторному виникненню конфліктів. Зокрема потребують підтримки:

- спеціальні доповідачі ООН з конкретними мандатами, що стосуються перехідного правосуддя (зокрема, Спеціальний представник ООН з просування істини, справедливості, відшкодування шкоди та гарантій неповторення та спеціальні радники ООН з питань запобігання геноциду та відповідальності за міжнародний захист);
- багатосторонні механізми та структури фінансування, наприклад для програм компенсацій або документування воєнних злочинів;
- глобальні багатосуб'єктні платформи, такі як Глобальний пакт ООН (UN Global Compact), Глобальна акція проти масової жорстокості (Global Action Against Mass Atrocities) або Керівництво для мирних, справедливих та інклюзивних суспільств (Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies);
- співпраця з іншими міжнародними організаціями та програмами (такими як Відділ підтримки медіації ООН, Програма розвитку ООН, Жінки ООН, Міжнародна організація з міграції тощо), Світовим банком та Міжнародним валютним фондом.

[Фото]

Європейський Союз (ЄС) займається питанням перехідного правосуддя у своєму "Плані дій зі сприяння правам людини та демократії на 2015-2019 роки". Крім того, визначені ключові моменти щодо участі ЄС у подоланні наслідків серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права ("Рамкова політика ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя [2015]"). Починаючи з 2015 року, Європейська служба зовнішніх справ, мандат якої полягає у координації цілісного підходу між усіма відповідними установами ЄС та державами-членами у сфері перехідного правосуддя, є лідером та центральним партнером у цій сфері. Німеччина буде підтримувати ЄС у подальшій розробці цієї тематики та реалізації Рамкової політики ЄС.

Крім того, Федеральний уряд активізує свій діалог з іншими багатосторонніми та двосторонніми партнерами, які вже накопичили досвід розробки та реалізації власних стратегій та програм роботи з минулим. Уряд Німеччини передусім прагне спиратися на досвід **Швейцарії, Швеції, Нідерландів, Франції та Африканського союзу (АС)**. Важливим довідковим документом є "Політика Африканського Союзу щодо перехідного правосуддя" („African Union Transitional Justice Policy“, AUTJP). Документ містить актуальні заходи та принципи перехідного правосуддя і покликаний допомогти країнам-членам АС, які зазнали жорстоких конфліктів, створити стійкий мир за допомогою ефективної судової влади та успішних процесів примирення.

Крім того, Федеральний уряд переслідує мету посилення заходів із перехідного правосуддя в інших організаціях, групах та мережах, наприклад, в рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (**OECD**) у Міжнародній мережі щодо конфліктів та вразливості (**International Network on Conflict and Fragility (INCAF)**).

Федеральний уряд продовжить розширювати національне партнерство для того, аби, відповідно до Глави 3, систематично використовувати досвід, накопичений поколіннями у процесі перехідного правосуддя та експертизу, що походить з нього. У співпраці з німецькими та міжнародними **університетами, науково-дослідними інститутами та дослідницькими мережами** необхідно підтримувати навчальні процеси.

«Завдяки своїм ресурсам та досвіду Німеччина перебуває у привілейованому становищі, яке дозволяє посилити зусилля в сфері перехідного правосуддя та примирення як інструментів запобігання кризам та миробудування» Пабло Де Грейфф (PABLO DE GREIFF)

Федеральний уряд може також покладатися на різноманітний досвід політичних **фондів, релігійних та неурядових організацій**, які часто мають багаторічний досвід в Німеччині та країнах-партнерах. Їх концепції та методи роботи, а також створені мережі та партнерські структури роблять важливий внесок, зокрема, зміцнюючи сили громадянського суспільства на місцях та забезпечуючи політичну освіту для німецької громадськості всередині країни. Федеральний уряд і надалі підтримуватиме ці програми в майбутньому.

Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) від імені Федерального уряду надає важливі консультації та сприяє розбудові потенціалу у сфері роботи з

минулим та примирення, тоді як **Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW)** забезпечує механізми фінансування та кошти. Центральним інструментом є також підготовка фахівців з розбудови миру в рамках **Громадянської служби миру (ZFD)**. До цього додається підтримка експертних та освітніх партнерств в рамках **Робочої групи з миру та розвитку (FriEnt)**.

Видавець

Міністерство закордонних справ

Ведершер Маркт 1

10117 Берлін

Тел.: +49 30 1817-0

www.diplo.de

E-Mail: poststelle@auswaertiges-amt.de

Редакція

Липень 2019

Авторські права на ілюстрації

Зображення на обкладинці: Centro para la Acción Legal en Derechos Humanos (CALDH)

Стор. 16: Archivo Histórico de la Policía Nacional (AHPN), S. 19: Center for Nonviolent Action (CNA),

Стор. 28: ZFD/GIZ, S. 33: Center for Nonviolent Action (CNA)

Друк

MKL Druck GmbH & Co. KG, Ostbevern

Дизайн

www.kiono.de